

Çağdaş Kural Dışı Tekfirciliğin Yapısal Unsurları Üzerine Bir Model Denemesi-II

Doç. Dr. Halil AYDINALP*

Özet: Öncelikle çağdaş kural dışı tekfircilik bütün değişkenlerin bağımlı olabildiği çoğul, fakat dengeli bir yaklaşımla kavranabilecek bir vakıadır. Hangi makro yapısal unsurun ne kadar etkili olduğu kişi ve gruplar yanında, sosyal bağlama göre de değişkenlik arz eder. İkinci olarak, tekfirciliğin temelinde bir algı ve inanma düzeyi olarak dini yorum yatar. Bu algı ve inanma düzeyini meydana getiren yorumlama biçimi öne sürdüğümüz modelde *içerden* ve *dışardan* birbirini tetikleyen faktörlerin etkisi altında şekillenir. İçerden faktörler birinci makalede ele alınmıştı. *Dışarıdan* faktörler ise “Modernleşmenin Zemini Olarak İslam Dünyasında Daralma ve Çatışmalar”, “Modernleşme Krizi” ve “Sosyal Bütünleşme Krizi” şeklinde üçlü bir yapı olarak karşımıza çıkar. Çağdaş tekfircilik, otorite boşlukları ve iç çatışmalar tarafından tırmandırılmaktadır. Otorite ve devlet problemini çözmeden tekfir probleminin çözülmesi muhaldir. Diğer taraftan sadece zihniyet değiştirme faaliyetleri de yeterli değildir. Makul bir modernleşme süreci içinde refahın orta tabakalara doğru yayılması gerekmektedir. O zaman sivil siyaset araçları gelişerek marjinal eğilimler sistemle bütünleşme fırsatı yakalayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çağdaş tekfir, tekfiri-selefi din yorumu, ideolojik tercüme, otorite ve tekfircilik

A Model for the Structural Elements of Contemporary *Takfir* Discourse-II

Abstract: Contemporary takfir can be understood in plural but a well-balanced approach that all dynamics might be related to the takfir behavior. The effect of macro structural elements over the takfir act is not only changeable according to persons and groups, but also the social context of takfiris. Secondly, religious interpretation underlies the basis of takfir as a form of belief and perception. This form of interpretation and belief system is being taken shaped under effects of *internal* and *external* factors according to the model put forward in the article. The *Internal* dynamics had been dealt with in the first article. The external factors that will be tackled in this article make up “the crisis under negative effect of invasion and controls”, “the crisis of modernism” and “the crisis of political integration.” Since the lack of authority and inner conflicts escalate modern takfirism, it is crucial to solve the state and authority problems first. It is also prerequisite to widen middle classes on the economic base within a reasonable process of modernism. Then there will be an opportunity to integrate the marginal groups into the system with the civic political apparatus.

Keywords: Contemporary takfir, takfiri-salafi religious interpretation, ideological books and translations, authority and takfir.

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.
E-posta : halilaydinalp@yahoo.com

Giriş

İslam dünyasında siyasal şiddet tekfir eğilimiyle çoğu zaman iç içe geçmiş bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Otorite boşlukları sonrası turmanan işgaller, askeri müdahaleler, darbeler ve iç savaşlar genelde kendilerini dini referanslarla meşrulaştıran hareketlerin ortaya çıkmasını tetiklemektedir. Bu meşrulaştırma sürecinin en kuvvetli vasıtalarından birisi de şüphesiz tekfir davranışdır. Bir taraftan politik şiddet tekfirciliği körüklerken, diğer yandan da tekfircilik siyasi çatışmaları derinleştirmektedir. Bu zincir içinde kural dışı tekfirciliği gözlem altına almaya çalışan makale serimizin ikincisi olan bu çalışmada, Şekil-1’de görülen *Kuraldışı Tekfircilik Modeli* çerçevesinde, çağdaş tekfirciliğin yapısal unsurları ele alınmaya devam edilecektir. *İçerden* faktörler daha önce ele alınmıştı.¹ Burada ise modelde *dışarıdan* faktörler olarak tanımlanan “modernleşmenin zemini olarak İslam dünyasında daralma ve çatışmalar”, “modernleşme krizi” ve “siyasal bütünleşme krizi” tahlil edilmeye çalışılacaktır. Dışarıdan faktörler çağdaş tekfirciliğin neşet ettiği ve yaşadığı sosyal ve siyasal bağlama/zemine işaret ederken, içerden faktörler ise tekfirci ideolojinin kendisine ve ilişki biçimlerine vurgu yapmaktadır. Bu yönüyle modeli birbiriyle irtibatlı ve birbirini açıklayan bir bütün olarak görmek gerekir. Modelde ele alınan unsurlar, başlıkta da açıkça ifade edildiği gibi, makro sosyolojik dinamiklerle ilgili genel bir çerçeve sunmaktadır. Bu çerçevenin geçerliliği ele alınan her bir dinamikle ilgili yapılacak tafsilatlı araştırmalarla daha net ortaya çıkacaktır. Bu modelin son ayağı olarak, tekfirciliğin sosyal bağlamı üçüncü makalede ele alınacaktır.

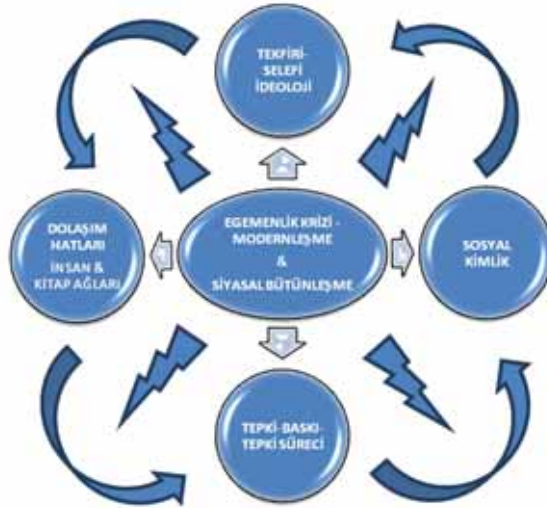
Burada son bölümü ele alınmakla birlikte, bütünlük içinde görmek için araştırmamızın temel iddialarını şu şekilde yenileyelim: “(1) Çağdaş kural dışı tekfircilik bütün değişkenlerin bağımlı olabildiği çoğul, fakat dengeli bir yaklaşımla kavranabilecek karmaşık bir vakıdır. (2) Tekfirciliğin temelinde bir algı ve inanma düzeyi olarak yorum yatar. (3) Bu algı ve inanma düzeyini meydana getiren yorumlama biçimi *içerden* ve *dışardan* birbirini tetikleyen faktörlerin etkisi altında şekillenir. (4) Tekfirciliği açıklayan *içerden* faktörler “orta yol İslami anlayışa karşı tekfiri-selefi din yorumu”, “tekfirci fikirlerin dolaşım hatları” ve “tepki-baskı-tepki kısır döngüsü içinde otoriteyle ilişki biçimi” şeklinde somutlaşır. *Dışarıdan* faktörler ise, birbiriyle irtibatlı olarak “modernleşmenin zemini olarak İslam dünyasında daralma ve çatışmalar”, “modernleşme krizi” ve “siyasal bütünleşme krizi” şeklinde üçlü bir yapı olarak karşımıza çıkar. Şekil-1’de verilen *Kuraldışı Tekfircilik Modeli*, çağdaş tekfirciliği bütünüyle açıkladığı iddiasını taşımaktan ziyade; açıklamada düşünülmesi elzem ana unsurlara işaret etmekte; bu unsurların kuraldışı tekfirciliğin ana artelleri olduğunu ileri sürmekte ve burada yürünmeden yapılacak açıklamaların eksik olacağını ileri sürmektedir.”

Makalede, birincisinde olduğu gibi, dolaylı gözlem metodu olarak dokümantasyon tekniği kullanılmıştır. İddialarımızı test edeceğimizi düşündüğümüz, sahilik sorunu olmayan yazılı, sözlü ve görsel belgelerden faydalanılmıştır. Diğer taraftan, tekfircilikle yapılan her araştırma aslında meselenin tabiatı gereği bir bilinç okumasıdır. Özellikle tekfircinin içsel dünyası ve derûnî duyguları dikkate alındığında, araştırmacının bu bilinci doğru

1 Öne sürülen modelde, tekfirciliğin dâhili yapısıyla ilgili olan “orta yol İslami anlayışa karşı tekfiri-selefi din yorumu”, “tekfirci fikirlerin dolaşım hatları olarak ideolojik tercüme ve telifler” ile “tepki-baskı-tepki kısır döngüsü içinde otoriteyle ilişki biçimi” *içerden* faktörler olarak birinci makalede ele alınmıştı. Bkz: Aydınalp, Halil, “Çağdaş Kural Dışı Tekfirciliğin Yapısal Unsurları Üzerine Bir Model Denemesi-1”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 49, Sayı 49, Aralık 2015, s. 161-182. DOI 10.15370/muifd.33706.

okunduğunu, hatta bütünüyle okuduğunu iddia etmesi cüretkârlık olur. Makale, bir model içinde mantıklı şablonlar üretmek anlamının mutfağına giden yolu açma yolunda bir adım olarak tasarlanmıştır.

Yine ele alınan örnek kişi ve grupların tekfir eğilimlerinin farklılık arz ettiğini bu makale vesilesiyle bir kere daha hatırlatalım. Bazılarında çok katı ve kesif gözlenebilen tekfircilik (kendileri gibi düşünmeyen bütün toplum mesela), bazılarında ise (laik elitler gibi) daha kurallı ve şartlara mebnidir. Yine kişilerin tekfir söylemi süreç içinde değişebilir. Beşeri hukuku, parlamenter sistemi ya da demokrasiyi küfür olarak saymadan, okul sistemini, askerliği reddetmeme veya zalim yöneticilerle işbirliği yapmaya kadar küfür ithamı değişik renk ve tonlar içinde cereyan etmektedir. Dolayısıyla tekfir eğilimi farklı sertlikler barındıran çoğul bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şekil-I: Kuraldışı Tekfircilik Modeli²

1. Modernleşmenin Zemini Olarak İslam Dünyasında Daralma ve Çatışmalar

Dünyayı son beş yüzyılda şekillendiren makro süreçler aslında Batıya ait bir öyküdür. Halka halka tüm dünyada etkisini hissettiren Coğrafi Keşifler, Reform, Rönesans, Aydınlanma, Sömürgecilik, Fransız İnkılâbı ve Sanayileşme, Batı lehine askeri sonuçları da olan, elan olmaya da devam eden, ekonomik ve siyasi eşitsiz bir dünya sistemi ortaya çıkarmıştır. Batı merkezci ya da Batı dışından, yapılacak her sosyolojik okuma bu makro süreçleri ve etkilerini tabiatıyla kendine göre anlamlandıracak ve açıklayacaktır; vakıa Batı bu süreçlerden kazançlı çıkan taraf olarak inşa ettiği ilmi ve siyasi söylemlerle temeli iktisadi güce

2 İlk makalenin girişinde de verilen bu model, derginin dizgisi esnasında sehven eksik kopyalanmış; doğrusu bu şekildedir.

dayanan küresel bir kontrol ve denetim mekanizması oluşturmuştur. Bu sosyolojik gerçek, tarihi olarak kendi sistem, düzen ve kontrol mekanizmalarıyla büyük devletler kurma yetenek ve kültürüne sahip Müslüman dünya için hala atlatılmayan krizler meydana getirmiştir. Önce askeri sahada, sonra ticaret hukukunda başlayan kendi garplılaşma tarihimiz, günümüzde Avrupa müktesebatına uyum süreciyle hala devam ederken; akıl, bilim, insan, kadın, hukuk, ulus devlet, vatandaşlık, demokrasi kendi yatağını bulamamış kriz alanları oluşturmaya devam etmektedir. Eskiye devam ettirememiş, yeniyi kabullenmekte zorlanan, “otantik” bir gelecek inşası için toptan kabul veya ret karşıtlığı içinde kendi yerini arayan İslami hareketlerden süzülerek, sadece “kültürel” olarak değil, aynı zamanda “ilahiyat” olarak da arabeskleşen söylemler üreten tekfirciler, tümünden ret tipolojisinde ele alınacak bir grup olarak karşımıza çıkar. Tekfircilik bu açıdan son üç asırdır büyük başarılarla hasret insanların içinden çıkan karşıt bir grubun modern olan her şeyi tümünden reddettikleri bir içe kapanma psikolojisi olarak da okunabilir.

Bu çerçevede, İslam dünyası söz konusu olduğunda, modernleşme sürecini bağımsızlık mücadeleleri ve çatışmalardan ayrı ele alınamayacak bir mesele olarak görmekteyiz. Sadece bağımsızlık savaşları değil; iç savaşlar, darbeler, siyasal cinayetler, terör ve şiddet hem devlet, hem toplum nezdinde gözlemlenebilen yapısal oturmamışlığın ve düzensizliğin sosyolojik zeminini oluşturmaktadır. Düzenin olmadığı yerde gelişme ve ilerlemenin olması sosyolojik olarak muhaldir.³ İslam dünyasında son büyük devlet Osmanlı'nın 1683 Viyana bozgunu sonrası önce askeri sonra iktisadi ve siyasi olarak peyder pey gerilemesi, İslam dünyasında işgallerin, müdahalelerin, kontrol sistemlerinin ve krizlerin bu günlere uzanan başlangıcı sayılabilir. Bu süreç, Birinci Cihan Harbi öncesi Osmanlı topraklarının paylaşıldığı 16 Mayıs 1916 Sykes-Picot anlaşmasıyla, Orta Doğu'daki bu günkü gerilimlerin siyasal bağlamını da oluşturarak devam etmiştir.⁴ Etnik, kabilevi, dinsel ve mezhepsel gerilim hatları üzerinden, petrol kaynak ve yollarının güvenliği dönemin İngiliz siyasetinin temel önceliği olmuştur. Neticede I. Dünya Savaşı sonrası Türkiye, İran ve Afganistan istisna edilirse, bütün İslam coğrafyası Batı sömürgesi olmaktan kurtulamamıştır.

İslami hareketleri doğrudan ya da dolaylı etkileyen yakın dönem ilk kurumsal İslami hareket sayılabilecek Müslüman Kardeşler'in 1928 sonrası dönemde ortaya çıkmasında, İslami söylemler kadar anti-emperyal bir İngiliz karşıtlığı da bu yüzden önemli rol oynamaktadır. Devleti önce işgalden sonra vesayetten kurtarma teşebbüsü İslami kavramlarla kendi

3 Aydınalp, Halil, “Birlikte Yaşama Hukukunun Sosyolojik Temelleri”, *DİB Kutlu Doğum Haftası Sempozyumu: Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama Hukuku*, 17-19 Nisan 2015-Mardin, Türkiye. Bu tebliğ modern dünyada sosyal düzeni bütünleşme teorileri üzerinden ele almakta olup, düzen ve bütünleşmenin sosyolojik anlamlarını bir arada göstermeye çalışmaktadır. Koca, A Erkan, *Düzen ve Kargaşa Arasında*, Atıf Yayınları, İstanbul 2015, s.17vd.; Ayrıca David Hume ve Konfüçyüz açısından devlet ve düzen kavramlarının felsefi analizi için krş: Yürüşen, Melih, *İnsan Doğası Sosyal Düzen Değişim*, Liberte Yayınları, İstanbul 2014, s.12vd.; Konfüçyüs, *Analektler: Devlet Yönetimi - Toplumsal Düzen - Ahlak İlkeleri - İdeal Toplum ve İnsan Hakkında*, Trc.Mahmut Azad, Arya Yayınları, İstanbul 2014, s.32vd.

4 Bunu söylerken bütün çatışmaları ve kargaşayı sadece Sykes-Picot'un üzerine atıp dondurmanın, bu anlaşmayı Orta Doğu'daki bütün “fesadı” açıklayan adeta bir günah keçisi yapmanın da doğru bir yaklaşım olmadığını belirtelim; elbette bölgenin dâhili siyasal ve sosyal dinamikleri de Orta Doğu'nun parçalanmasında etkili olmuştur. Günümüzde DAIŞ'in ilerleyişi ve bölgede etnik ve mezhepsel kimlik siyasetinin artışı ikinci bir Sykes-Picot'a gebe Orta Doğu izlenimi vermektedir. Bu konuda Prof. Barkey'in değerlendirmeleri için bkz: Barkey, Henri J., “Ortadoğu'da Sınırlar Değişecek”, *Tarih, Siyaset ve Ekonomi Platformu*, <http://tasep.org/default.asp?s=yd&id=440#.Vb4DBvOqpHw>, 01.08.2015.

ideolojisini üretmeye başlarken modern İslami hareketlerin de temelleri atılmış oluyordu.⁵ Devleti kurtardıklarına inandıklarında ise devleti yeniden kurma bu İslami referans çerçevesinin daha da politik mahiyet kazanmasını sağlamıştır. Batıda ortaya çıkan modern devlet felsefesi ve kamu yönetimi algısı, bu yapıyı taşıyan dünya ekonomik sisteminin üzerinde küresel bir çerçeve kazanırken, İslami hareketler kurtarılan devletin siyasal ve ekonomik olarak kendilerini aşan böylesi global bir bağlamda nasıl “yeniden kutsallaştırılacağını” çeşitli kalite ve tonlarda tartışmaya devam etmektedir.⁶ Bağımsızlık sonrası işlevsel ve normatif olarak bütünleşmiş bir devlet ve toplum sistemi oluşturmadaki eksiklikler, refahın tabana yayılarak orta tabakalaşmanın gereği gibi sağlanamaması, sınıfsal farklılıkların kültür ve zihniyet farklılıklarını da beraberinde getirerek laiklik-irtica karşıtlığını tırmandırması, belki daha da önemlisi otoritenin adalet ve güvenlik dağıtan siyasal bir tüzel kişilik olarak geniş halk katmanlarını kucaklayamaması İslami hareketlerin bir bölümünün karşıt uçlara itilmesini, uçlarda gezinen daha sloganik ve tepkisel olanlar içinden bazı kişi ve grupların ise tekfir sınırlarını zorlamasını sağlamıştır.⁷

Bir asır sonra, zaten “sentetikti” denilerek aynı gerilim hatlarıyla oynamak suretiyle yeniden sınırları değiştirme gayretleri, İslam dünyasında takriben üç yüzyıldır devam eden daralma ve sıkışma sürecinin Orta Doğu ekseninde devam edeceğini göstermektedir.⁸ Demokrasi ve insan hakları İslam dünyasındaki yeniden yapılanmanın (Malezya’dan Fas’a BOP) Batı merkezli “meta söylemleri” olarak kullanılırken, yüz yıl sonra Orta Doğu’da yeni bir “yapay” yapının oluşturulmaya çalışıldığı söylenebilir.⁹ Bununla birlikte, yüz sene önce-

5 Benna, Hasan, *Hayatı ve Risaleleri*, Trc. Ramazan Nazlı, Arslan Yayınları, İstanbul 1980, s.216.

6 Eliaçık, İhsan, “Türkiye’de Siyasal İslam Düşüncesinin Kökleri”, *Demokrasi Platformu*, Yıl 2, Sayı 8, Güz 2006, s.86-87.

7 Aydınalp, Halil, “Kural Dışı Dini Bir Yönelim Olarak Çağdaş Tekfir İdeolojisini Anlamak”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.46, C.1, Nisan 2014, s.28-31; Aydınalp, Halil, “Bir Karşıt Kültür Unsuru Olarak Çağdaş Tekfircilerin Türkiye’de Dini Hayata Bakışı ve Anlamları”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, C.7, S.14, Temmuz-Aralık 2013, s.33.vd. Orta Doğu’nun tarihi, sosyo-ekonomik ve sosyo-politik yapısının iç ve dış unsurlar kapsamında analizi için bkz: Erdem, Demirhan Fahri-Erdem, Çiğdem, “Ortadoğu’da Otoriter Rejimler: Ortadoğu Arap Toplamlarının Tarihsel, Siyasal Ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerinden Bir Değerlendirme”, *Akademik Orta Doğu Dergisi*, http://www.akademikortadoğu.com/belge/ortadoğu14makale/demirhan_fahri_erdem_cigdem_erdem.pdf, 01.08.1015. Dökmeciyan, R. Hrair, *Arap Dünyasında Köktencilik*, Trc. Muhammed Karahanoglu, İlke Yayınları, İstanbul 1992, s.37, 32-34 ve 190. Bağımsızlıklarına yeni kavuşan Müslüman ülkelerdeki politik hengâme, Orta Doğu’da İsrail devletinin kuruluşu, ülke yönetimlerinin askerî rejimlerin eline geçmesi, petrol zenginliğinin ortaya çıkardığı refaha karşılık uygun demokratik kurumların teşekkül etmeyişi, zenginliğin dengesiz dağılımı ve keskin sosyal sınıflaşma, Müslümanların var olma ve kendini yenileme sürecini daha da zorlaştırmıştır. Kendini yenileme süreci, sosyal kriz ortamının ortaya çıkardığı hoşnutsuzluklarla birleşince, kapitalist ve sosyalist formları içinde ortaya atılan Batı kökenli çözümlere duyulan güveni kırmış ve İslam’ı önemli bir alternatif haline getirmiştir. Najjar, M. Fauzi, “Islamic Fundamentalism and the Intellectuals: The Case of Nasr Hamid Abu Zayd”, *British Journal of Middle Eastern Studies*, C.27, S.2, 2000, s.198.

8 Dorai, Mohamed Kamel, “State, Migration, And Borders’ Fabric in The Middle East”, *Frontera Norte*, Vol. 26, Número Especial 3, 2014, s.123-124; Sakin, Serdar- Deveci, Can, “Ortadoğu Kavramı ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme”, http://www.historystudies.net/Makaleler/180246529_16-Serdar%20Sakin.pdf, 01.08.2015, s.286-288 ve 289.

9 Amineh, Mehdi Parvizi, “Introduction: Theoretical and Methodological Approaches to the Study of the Greater Middle East”, *The Greater Middle East in Global Politics : Social Science Perspectives on the Changing Geography of the World Politics*, Edit. Mehdi Parvizi Amineh, Brill, Leiden 2007, s.1 vd.; Amineh, Mehdi Parvizi and Houweling, Henk, “IR-Theory and Transformation in the Greater Middle East: The Role of the United States”, *The Greater Middle East in Global Politics : Social Science Perspectives on the Changing Geography of the World Politics*, Edit. Mehdi Parvizi Amineh, Brill, Leiden 2007, s.43-44. Barkey, Henri J., “Ortadoğu’da Sınırlar Değişecek”, *Tarih, Siyaset ve Ekonomi Platformu*, <http://tasep.org/default.asp?s=yd&id=440#.Vb4DBvOqpHw>, 01.08.2015; Nazemroaya, Mahdi Darius,

sine göre aktörler, alanlar, araçlar ve imkânlar açısından oyun alanı günümüzde çok daha karmaşık bir mahiyet arz etmektedir.¹⁰ Bu karmaşanın genel sebepleri şu şekilde sıralanabilir: İslam dünyasında enerji hatlarının güvenliği, sadece güvenli olması yetmemekte, bu kaynakların ve yollarının her gücün kendi düşman ve güvenlik algısı içinde “şer” odakların kontrolüne geçmeden kapitalist dünya sistemine hizmetinin temini; İsrail’in güvenliği ve ileriye dönük muhafazası; silah ve uyuşturucu kaçakçılığının kontrol edilmesi, buna bağlı olarak mafya ve terör faaliyetlerinin doğru yönlendirilmesi; müttefik yandaşlar oluşturarak üsler vasıtasıyla çevre ve yarı çevre bölgelerin takip ve denetim altında tutulması. Tezat bir biçimde bütün bunlar yapılırken halkın gönlünün kazanılması, parlamenter sistemin yaygınlaşması, demokrasinin güçlenmesi, kapitalist anlayışın bir kültür olarak yerleşmesi gerekmektedir.¹¹

İslam dünyasındaki savaş, iç savaş ve otorite boşluklarını ABD’nin öncülüğünü yaptığı küresel ekonomik sistemi görmeden tanımlamak ve tartışmak ciddi analiz eksikliklerine yol açacaktır. İslam dünyasının küresel ekonomik bir sistemin içine çekilmesi veyahut bu sistemin içinde yaşamak zorunda kalması, -kendi değerleri dışındaki bir dünyada var olmaya çalışması ya da kendi zamanını var edememesi, bu ifadeler hep aynı kapıya çıkar- İslami hareketlerdeki bazen romantik ve ütopyik, bazen realist ve faydacı, bazense hissedilen ve inanılan reaksiyonu, içe kapanmayı, gerilimi ve çatışmayı pek çok açıdan açıklar mahiyettedir.¹² Çatışmanın olduğu yerde tepki, tepkinin olduğu yerde baskı, baskının olduğu yerde ise mücadele araçlarının kutsallaştırılması söz konusudur.¹³ Tekfirciliğin de bu çatışma zincirinin çeşitli halkalarında sıklıkla devreye girdiği ileri sürülebilir. Diğer taraftan tekfirciliğin günümüzde niçin artma eğilimi gösterdiği de yine bu yaklaşımın içinde gizlidir. Dünya ekonomik sistemiyle bağlantılı olarak derininde küresel aktörlerin tasarrufunun

“Plans for Redrawing the Middle East: The Project for a *New Middle East*”, <http://www.globalresearch.ca/plans-for-redrawing-the-middle-east-the-project-for-a-new-middle-east/3882>, 01.08.2015; Trofimov, Yaroslav, “Would New Borders Mean Less Conflict in the Middle East?” <http://www.wsj.com/articles/would-new-borders-mean-less-conflict-in-the-middle-east-1428680793>, 01.08.2015.

10 Roy, Olivier, “The predicament of ‘civil society’ in Central Asia and the ‘Greater Middle East’”, *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, Vol. 81, No. 5 (October 2005), s.1001-1010; Goldsmith, Arthur A., “Making the World Safe for Partial Democracy? Questioning the Premises of Democracy Promotion” *International Security*, Vol. 33, No. 2 (Fall, 2008), s. 120 vd.; ayrıca krş; Perthes, Volker, “Points of Difference, Cases for Cooperation: European Critiques of US Middle East Policy”, *Middle East Report, No. 208-US Foreign Policy in the Middle East: Critical Assessments*, (Autumn, 1998), s.30-32.

11 Coll, Steve, *Ghost Wars: The Secret History of the CIA, Afghanistan and Bin Ladin, from the Soviet Invasion to September 10, 2001*, The Penguin Press, New York 2004, s.233; 305-306; 309-311; 361-362; 485; 519; 547; Lu, Lingyu-Thies, Cameron G., “War, Rivalry, and State Building in the Middle East”, *Political Research Quarterly*, Vol. 66, No. 2 (June 2013), s.239-250; Ehteshami, Anoushiravan, “Is the Middle East Democratizing?”, *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 26, No. 2 (Nov., 1999), s.200 vd.; Sorli, Mirjam E. -Gleditsch, Nils Petter - Strand, Håvard, “Why Is There so Much Conflict in the Middle East?”, *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 49, No. 1 (Feb., 2005), s.141-160; Hearn, Arthur, “Oil and the Middle East”, *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, Vol. 24, No. 1 (Jan., 1948), s.63-70; Jones, Toby Craig, “America, Oil, and War in the Middle East”, *The Journal of American History*, Vol. 99, No. 1, Oil in American History (June 2012), s. 208-218; Shain, Yossi-Bristman, Barry, “Diaspora, Kinship and Loyalty: The Renewal of Jewish National Security”, *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, Vol. 78, No. 1 (Jan., 2002), s.69-95; Levey, Zach, “Israel’s Quest for a Security Guarantee from the United States, 1954-1956”, *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 22, No. 1/2 (1995), s. 43-63.

12 Aydınalp, Halil, *Yüksek Din Öğretimi ve Dini Kötencilik*, s.85-90.

13 Aydınalp, Halil, “İntihar Eylemcisinin Sosyal Kimliği: Filistinli İlk Kadın Eylemci Vefa İdris”, *Toplum Bilimleri Dergisi*. Sayı 1-3. Cilt 1-6, 2009, s.206-208 ve 216; Aydınalp, Halil, “İntihar Eylemlerinde Dinin Anlamı ve Sınırları”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.2, C.37, 2009, s. 144-146.

gözlemlenebileceği İslam dünyasındaki çatışma alanlarına bakıldığında manzara netleşmektedir. Bir asır önce paylaşılan Osmanlı toprakları I. Dünya Savaşı'nın sebebi olurken; Afganistan, Bosna-Hersek, Çeçenistan, Dağıstan, Keşmir, Ogadin, Irak, Suriye, belki yakın gelecekte çatışmaların içine çekileceği sinyalleri veren Doğu Türkistan, Burma, hatta İran ve Türkiye'deki çatışmalar eski paylaşımındaki hoşnutsuzluğun sisteme ait bir dışa vurumu olarak okunabilir. Her cihad bölgesi ya da çatışma alanına giden tekfiri fikirlere itibar edecektir şeklinde bir korelasyon yetersiz veriye dayalı bir genelleme olur ve kuvvetle muhtemel yanlıştır da; fakat İslam dünyasında çatışma ve işgaller arttıkça radikalizmin tırmandığı, radikalizmin oluşturduğu tepki ve aksiyon kültürünün ise tekfir adacıklarını potansiyel olarak arttırdığı ileri sürülebilir.¹⁴

2. Modernleşme Krizi

Tarihi ve teorik olarak kendisine mahsus evrensellik iddiasıyla var olmuş İslam dini kendi dışındaki evrensellik iddialarına ve kurtuluş düzlemlerine hep meydan okuyarak var olmuştur. Modernizmin en önemli boyutlarından olan birisi olan evrensellik iddiası¹⁵ ile İslam'ın evrensellik iddiası arasındaki yapısal uyumsuzluk modernleşme krizinin başladığı yer olarak görülebilir. Yapısal uyumun var olduğu kabul edildiğinde de uyumun neliği ve standartları ucu açık bir tartışma olarak devreye girmektedir. Özellikle, modernizmin evrensel bir değer olarak reddi,¹⁶ bir içe kapanma, kendi sınırlarına çekilme, otantik geçmişi izole bir alt kültür olarak yaşamaya çalışma ve bu gayreti tehdit, ihlal veya inkâr eden her şeye tepki gösterme modernleşme krizini daha görünür hale getirmektedir.

Çağdaş dünyanın bir birini tetikleyen temel ölçütleri olarak görebileğimiz sanayileşme, şehirleşme, akılcılaşıma, ferdileşme, bilgi toplumu haline gelme ve dünyevileşme makro süreçlerinin gücü ve caydırıcılığı karşısında, "güvenli adacıklar" içinde izole hayatlar yaşama giderek zor bir hassasiyet haline geldikçe bu kriz de derinleşmektedir. Bu zincir içinde bireyin topluma, toplumun devlete, devletin küresel sisteme yabancılaşması söz konusudur. Modernizmin taşıyıcısı olarak kapitalizmin sadece üretim ve tüketim alışkanlıklarını değil; devlet, din, etnisite, hatta cinsiyet gibi asli unsurları bile kendi geleneksel bağlamlarından koparıp yeniden tanımlanabilecek "nesnelere" haline getirebilmesi bu krizin kapsamını ve tersirlerini göstermesi açısından manidardır. Bu pencereden bakıldığında, modern kapitalist mantığın sadece Müslümanı tehdit etmediği, sistemi tehdit eden veya kendisine alternatif oluşturan her şeye düşman olduğu söylenebilir.¹⁷

14 Nitekim makalenin ilerleyen bölümlerinde de vurgulanacağı gibi, tekfir eğilimine sahip kimselerin hayatlarının bir döneminde çatışma bölgelerinde buldukları ya da bir şekilde buralarla irtibatlarını devam ettirdikleri görülmektedir.

15 Modernleşmenin boyutları için bkz: İçli, Gönül, "Türk Modernleşme Sürecinin Günümüzdeki Yönelimi", *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık, C.26, N.2, 2002, s.245-246.

16 Evrensel değerlerle toplumların kendi tarihi ve sosyal koşullarının ürettiği gerçekler arasındaki çelişkiler, ister modern değerler ister toplumsal kültürler açısından bakılsın, modernleşme krizinin ana damarlarından birisini teşkil eder. Mahalli olanla evrensel olan arasındaki uyumsuzluğun Türk modernleşmesi bağlamındaki analizi için bkz: Çelik, Halis, *Modernleşme Krizi: İdeoloji ve Ütopya Arasında Türkiye*, Orion Kitabevi, Ankara 2007, s.21 vd.; Çelik, Halis, *Korku Siyaseti ve Siyaset Korkusu*, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2012.

17 Aydınalp, Halil, *Yüksek Din Öğretimi ve Dini Kötencilik*, s.85-90; ayrıca krş: Giddens, Antony, *A Contemporary Critique of Historical Materialism*, Vol.1, London 1981, s.182-190.

Genel olarak, sadece İslami hareketlerin ya da tekkircilerin değil, geleneksel dokusunu muhafaza eden bütün Müslümanların müşterek kaygısı olarak, modernleşme krizi, *mitos* ve *logos* arasındaki tarihsel karşıtlık ve çatışmalardan beslenmektedir. Hayatı kuran mana ve ruh olarak *mitos* ile akıl ve bilime dayalı olarak yine hayatı kurma ve devam ettirme iddiası taşıyan *logos* arasındaki bütünlüğün kurulamaması bu karşıtlıkta tartışmanın merkezini oluşturur.¹⁸ Avrupa merkezli rasyonelleşme kuramından bakıldığında; modern *logos* Newton, Pascal, Descartes, Hoppes, Nietzsche, Satre ve Albert Camus çizgisinde yaşanan gelgitler içinde, sonunda “tanrıyı öldürmüştür”. Buna mukabil, *logos*, deneysel sorgulamanın sınırlarının ötesinde yatan nihâi anlam sorusuna hitap edememektedir. Bu açık modern dünyanın kalbindeki yalnızlık, katliamlar ve savaşlarla şekillenen bir yapıda daha da derinleşmekte; *logos* üzerine bina edilmiş bir “modern olma kültürü” cazibesini kaybetmektedir.¹⁹

Böylesi bir bağlamda bilimsel rasyonalizme dayanan bir sistemin merkezindeki boşluğu doldurma teşebbüsü olarak dini köklere sarılma, ortalama dindarlıktan daha katı yorum ve bağlılıkla ayrıldığında, kutsal dışı olana öfkeli, dışlayıcı, tahrip edici, hatta öldüren bir ideolojiye dayanarak, hayatı yeniden kutsallaştırma sürecinin adı olmaktadır.²⁰ Modern kazanımlar ve teknolojik imkânlarla rağmen, insanlar kendilerine “yol” olarak yine dindarlığı seçerken “inançlarını yeni biçimlerde geliştirmeye” çalışmaktadırlar. Bu geliştirme dinin yeniden radikal keşfi şeklinde gerçekleştiğinde, dinlerdeki “mistik yönü” zedelemekte; dine dayalı üretilen dogmaların “bilimsel” doğru olduğunda ısrar etmekte ve kendi yorumlarını temel ideoloji olarak sunarak aynı zamanda alternatif bir ‘logos’ meydana getirmektedir.²¹

Modernizmin alt üst ettiği değerler dünyası içinde, herkes dinî geleneğini yeniden değerlendirirken, bu yeniden değerlendirme ya da okuma süreci içinde, dini köklere katı bağlılığa sahip olanlar da kendi tarzlarını ortaya koymaktadırlar. Bu tarz, ilmi bir proje ya da derûnî bir felsefe olmaktan ziyade, bilimsel ve seküler dünyaya karşı reaksiyon ve meydan okuma şeklinde tanımlanabilir. Bir başka ifadeyle insan, hayat, hukuk ve devlet konusunda modern dünya ile doku uyumsuzluğudur. Bu süreçte, modernite ile olan ilişki yine de “benzerlikler içinde farklılaşma” şeklinde bir ilişkidir.²² Bu hareketler geçmişe geri dönme özleminde olan arkaik hareketler değil; modern ve yenileştiricidir. Köklere katı bağlılığı savunanlar da Müslümanları modernleştirmek istemektedir; ancak bunu kendilerine yabancı olarak gördükleri Batının kavramlarıyla değil, kendi kültür havzalarının potansiyelini kullanarak İslâmî bir düzenlemeyle gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar. Bu anlamda, İslami hareketler “modernizmi kutsal tutkusu içinde yeniden kurma teşebbüsü” olarak yorumlanabilir.²³

Modern dünya reddedilirken yine çözüm bir anlamda modern dünyanın kavramlarıyla üretilmektedir; neticede reddedenler de bu dünyanın bir ürünüdür, yaşadıkları sosyal ve siyasal bağlamdan bütünüyle bağımsız hareket ettikleri düşünülemez. Teoride bilimsel akılcılık reddedilirken teknolojik yenilikler kabul edilmektedir. Rasyonel dünya ile mücadele araçları yine bu dünyanın içinden seçilmektedir. Teknoloji onu üreten kültürel bagajla

18 Armstrong, Karen, *The Battle for God: A History of Fundamentalism*, The Random House Publishing, New York 2001, s.370.

19 A.g.e., s.365

20 A.g.e., s.370.

21 A.g.e., s.366.

22 A.g.e., s.XIII-XIV.

23 A.g.e., s.370.

gelirken, vasıtalar amaçları etkilemektedir. Mesela tebliğ, tenfiz, tekfir, cihad aşamalarını geçip düzen oluşturacak bir İslami hareket, karşılıklı bağımlılığın egemen olduğu modern dünyada, eğer hakimiyetini devam ettirecekse, en azından mal alarak mal satarak karşı çıktığı küresel sisteme ekonomik olarak kendini entegre edecektir. Ekonomik uyum ise potansiyel olarak siyasi bağımlılığı doğurma eğilimi taşır. İran, Suudi Arabistan ya da Sudan gibi ülkeler bu durumun müşahhas örnekleridir. Aslında çağdaşlaşma Avrupa ve Amerikan Hıristiyanlığı için de kolay olmazken, Yahudi ve İslam dünyası için daha problemli olmuştur denilebilir. Zira Müslümanlar Batı medeniyetini bir işgal gücü, sömürü ve yabancı hükümler şeklinde tecrübe etmişlerdir.²⁴ Aslında Batı'da olduğu gibi, İslam dünyasında da köklere katı bağlılıktaki ısrar bir çağdaşlaşma problemidir; fakat Batı'da modernleşme yenilik ve gelişme anlamına gelirken Mısır ve İran'da bağımlılık ve taklit olarak telakki edilmiştir. Bu durum, modern olmanın anlamını bütünüyle değiştirmiş ve çağdaşlaşmanın yanlış araçlarla doğru arama olarak görülmesine sebep olmuştur.²⁵

İslami hareketler açısından modernleşme krizi kendini en bariz biçimde sekülerleşme tartışmalarında göstermektedir. Sekülerizm karşıtlığı sadece tekfirî akımların değil, bütün köktenci hareketlerin ortak temasıdır. Tanrıyı kamu hayatından çıkararak devlet ve toplum hayatında dinin merkezî önemini sona erdirmeye; evrenin merkezine Tanrı yerine insanın yerleştirilmesi; insan özgürlüğü adına katı bir materyalizmin uygulanması; yaratılıştaki ruhi yönün ihmal edilerek insanın bir makine gibi algılanması, böylece tabiatında var olan gücün ve mükemmelliğin zedelenmesi; dinî duygu, düşünce, davranış ve sembollerin tayin edici öneminin göz ardı edilmesi seküler düşüncenin çağdaş bir şeytan olarak görülmesine sebep olmaktadır.²⁶ Burada en temel rahatsızlık, dinin sosyal ve politik alandan soyutlanarak bir vicdan meselesi şeklinde algılanması, sadece iç dünya ile sınırlandırılarak belli belirsiz bir kamu ruhu haline getirilmesi şeklinde tanımlanabilir.²⁷

Akıl ve şüpheyi merkeze alan bilimsel ve hümanist bakış açısı karşısında, aşkın bir otoriteden neşet eden Tanrı merkezli bakış açısı öne çıkarılmaktadır. Dinin sadece kültürel ve sembolik varlığına müsaade eden, bu yönüyle de işlevlerini yok ederek onu folklorik bir unsur haline getiren, iç dünyaya hapsedilmiş bir dindarlık eğilimi reddedilmektedir. Modern bağlamlar içinde ferdileşme ve özgürlük, Tanrı'nın emir ve yasaklarına göre oluşturulacak bir düzen içinde nihai kurtuluşa erme ideali karşısında daima basit ve ikincildir.²⁸ Daha da ileri gidilerek dinsizlik ve putperestlik olarak yorumlanan seküler toplum, Hıristiyanlık öncesi paganizmle ya da İslâmîyet öncesi putperestlikle ilişkilendirilmektedir. Çağdaş paganizm bazen yöneticileriyle birlikte ulus devletler, bazen bilim insanlarıyla birlikte seküler bilim, bazen de toplumun tümü olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁹

24 A.g.e., s.127.

25 A.g.e., s.367.

26 Zeidan, David, "A Comparative Study of Selected Themes in Christian and Islamic Fundamentalist Discourses", *British Journal of Middle Eastern Studies*, C.30, S.1, 2003, ss.52-53.

27 Nepstad, Sharon Erickson, "Religion, Violence, and Peacemaking", *Journal for the Scientific Study of Religion*, C.43, S.3, September 2004, s.297.

28 Zeidan, David, "Typical Elements of Fundamentalist Islamic and Christian Theocentric Worldviews", *Islam and Christian-Muslim Relations*, C.13, S.2, April 2002 s.208.

29 Zeidan, David, "A Comparative Study of Selected Themes in Christian and Islamic Fundamentalist Discourses", s.54.

Bununla birlikte, teorik olarak karşı çıkmalarına rağmen, pratik olarak seküler bir dünyada yaşadıklarının farkında olan İslami hareketlerin, sekülerizm karşısında temel iki yaklaşımlarının olduğu görülmektedir. Yaklaşımlardan ilki, toplumdan geri çekilme ve kendi küçük grupları içinde günahsız/pürüzsüz/risksiz/kapalı bir hayat yaşama şeklinde özetlenebilir. İkincisi ise, sekülerizmin yıkıcı etkilerinden sakınarak toplumda köklü değişiklikler gerçekleştirmek çabası içinde politikayla meşgul olmalarıdır.³⁰ Bu yaklaşımlar dikkate alındığında, tekfircilerin politik sahayı da küfür sayarak daha çok toplumdan çekilip kendi küçük gruplarında yaşamayı tercih ettikleri söylenebilir. Grup gözle görülür hale geldiğinde ise genelde hem toplum tarafından, hem de kamu otoritesi tarafından reddedilip tepki ve baskı sürecine maruz kalmaktadır. Bu yönüyle de küçük bir grup kimliği olarak yaşamaya mahkûm bir görüntü sergilemektedir.

Siyasi Bütünleşme Krizi

Modernleşme süreciyle bağlantılı olarak, İslam dünyasında radikalizmi sivil toplum, politik liberalizm, siyasî katılım ve demokratikleşme kavramları çerçevesinde açıklanabilir. Bu konuda özellikle John Esposito'nun yaklaşımları kayda değerdir. Siyasal İslam analizlerini dayandırdığı temel tezi, "kurulu geleneksel rejimlerin otoritesine karşı tehdit olarak görünecek olsa bile, sivil toplumun güçlendirilmesi, siyasî katılım ve demokratikleşme" süreçlerinin işletilmesi, dinî ya da seküler biçimleri içinde aşırı uçları liberalleştirerek politik sisteme entegre edecektir; dolayısıyla İslam dünyasında, demokratikleşme ve sivil toplum süreçlerinin desteklenmesi gerekir şeklinde özetlenebilir. Aksi bir yaklaşım, Esposito'ya göre, dinî ya da seküler popülist hareketlerin artması, uzun dönemli istikrarsızlıkların devamı ve otoriter rejimlerin varlığını güçlendirmesi anlamına gelmektedir.³¹

Şeffaf bir siyasal sistemin, rakip muhalefet partilerinin gücünü artırarak, muhalefetin oylarıyla ayakta duran İslamcı partilerin siyasal arenadaki tekeline kıracağı söyleyen Esposito, açık piyasa realitelerinin, eşit şartlarda oy mücadelesinin ve farklı menfaat birlikleri arasında yönetişimin İslâmî gruplara, iç dinamiklere göre ideolojilerini yenileme imkânı sunacağını ifade etmektedir. Müslüman Kardeşler, Cemaat-i İslâmî, Refah Partisi (şimdi Saadet Partisi) ve dünyanın diğer bölgelerindeki İslâmî hareketler, Esposito'ya göre, bu teorinin doğruluğunun göstergesidir. "Risksiz bir demokrasi" düşünülmemeyeceğini ifade eden Esposito "...politik liberalizm ve demokratikleşme, güçlü bir sivil toplum için kurumların inşasını, politik kültür ve değerlerin olgunlaşmasını gerektiren bir süreçtir" ve zorunlu olarak başarılı/başarısız tecrübeleri beraberinde getirecektir demektir. Batı monarşilerinin

30 Rapoport, David C., "Comparing Militant Fundamentalist Movements", *Fundamentalism and the State*, Ed. Martin E. Marty-R. Scott Appleby, Chicago 1993, s.430. Pek çok köktenci grup ikinci yolu tercih ederken Rapoport, bu durumun en önemli istisnalarından birisinin Yahudi Haredi hareketi olduğunu ifade etmektedir.

31 Esposito, John L. (ed.), *Political Islam: Revolution, Radicalism, or Reform*, Lynne Rienner Publishers, 1997, s.72. Haklai, Esposito'nun yaklaşımlarını İslami hareketler üzerine yapılan araştırmaların genel bir özeti olarak özellikle kullanılan yöntem ve teorik yaklaşımlar açısından değerlendirmektedir. Bkz: Haklai, Oded, "Authoritarianism and Islamic Movements in the Middle East: Research and Theory-Building in the Twenty-First Century" *International Studies Review*, Vol. 11, No. 1, (Mar., 2009), s.36-39; Hakan Yavuz ise Refah Partisi örneği üzerinden tarihi tahlillere de yer vererek siyasal İslamcılarının politik entegrasyonunu tartışmaktadır. Bkz: Yavuz, M. Hakan, "Political Islam and the Welfare (Refah) Party in Turkey", *Comparative Politics*, Vol. 30, No. 1 (Oct., 1997), s.64 vd. Ayrıca benzer analizler için krş: Maghraoui, Driss-Zerhouni, Saloua, "Political Normalization: The Party of Justice and Development in Morocco" *Islamist Parties and Political Normalization in the Muslim World*, Editor(s): Quinn Mecham-Julie Chernov Hwang, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania 2014, s113-123.

demokrasilere dönüşümü ya da Amerika'daki Zenciler, Kızılderililer ve kadın hakları düşünülürken de "politik kültür, değer ve kurumların bir gecede meydana gelmediği" görülmektedir.³²

Bu bakış açısının, İslam dünyasının kendi içinden yapılan değerlendirmelerle de örtüştüğü görülmektedir. Mesela Hasan Hanefi de, İslam dünyasında aşırı grupların varlığını siyasi temsil problemleri açısından tahlil etmektedir. Her hareketin kendine özgü gerekçeleri olmakla birlikte; genel olarak şiddete başvurulması, Hanefi tarafından şu cümlelerle ifade edilmektedir. "Başta, İslam ülkelerinde Müslümanların hukukî hakları verilmiyor. İhvan-ı Müslimîn kapalı, Cemaat-i İslâmî kapalı, İttihâdü'l-İslâmî kapalı, ıslah hareketleri kapalı, şûrâ hareketleri kapalı. Müslümanların siyasî hareketleri yok. Bakın İslam ülkelerine komünistlerin, sosyalistlerin, milliyetçilerin, liberallerin partileri var; sadece İslami hareketlerin partileri yok. Olan ülkelerde de önleri her yolla tıkanmaya çalışılıyor. Bundan dolayı bu hareketler birçok İslam ülkesinde yerin altına iniyorlar. İslam ülkeleri gerçek demokrasiye geçmeli; Müslümanlara siyasi haklarını vermeli. Eğer onlar seçimleri kazanırlarsa, bunu benimsemeliler."³³ Yine aynı şekilde Müslüman Kardeşler'in sabık liderlerinden Ömer Tilmisani, Kral Faruk (1936-1952) döneminden itibaren herkese açık olan kapıların Mısır hükümetleri tarafından kendilerine kapandığını; hareketin yasal olarak varlık gösteremediğini, dergilerinin kapatıldığını, dini toplantıların yasaklandığını; daima tarassut altında tutulduklarını; dönem dönem siyasal partiler kanununun kendilerini bütünüyle dışarda tuttuğunu ve seçimlere katılmayı bir mecburiyet olarak gördükleri için diğer partilerle ittifaklar kurmak zorunda kaldıklarını anlatmaktadır.³⁴

Tilmisani, hareketlerin içinden, Hanefi ise bir entelektüel olarak, İslami grupların sisteme entegre edilemeyişi, sistem dışındaki engellemelerle açıklarken, özellikle Müslüman Kardeşler örneğinde yine de yetmiş yılı aşkın bir siyasi uyum arayışının varlığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Kitleleştiği andan itibaren daima politik bir aktör olan Müslüman Kardeşler'in 1942 seçimlerinden beri parlamenter sistemin içinde yer almaya çalıştığı görülmektedir. 1942 seçimlerinde baskı ve pazarlıkla adaylığı önlenen Bennâ'nın, 1945 seçimlerinde, hareketin kalesi olan bir bölgeden aday olmasına rağmen kazanamaması, seçimin dışardan manüple edilmesiyle açıklanmaktadır. Bennâ'nın siyasi ikbali doğmadan batarken;³⁵ Bennâ sonrası dönemde hareketin siyasal entegrasyonunun seçim ittifaklarıyla devam ettirildiği dikkat çekmektedir. 1990'lara uzanan süreçte Müslüman Kardeşler'in hem milliyetçi, hem sol, hem de liberallerle seçim ittifakları yapması, parlamenter sistemle barışık olduğunun bir işareti olarak okunabilir. 1984 seçimlerinde Vefd Partisi ile seçime katılan hareket %15.1 oy 58 sandalye; 1987'de Liberal ve İşçi Partisi ile katıldığı seçimlerde %8 oy 35 milletvekili kazandı. Muhalefet açısından hayli şaibeli geçen 1995 seçimlerinde 150 bağımsız adaydan sadece birisini meclise sokabilen Müslüman Kardeşler, 2005 seçimlerinde

32 A.g.e., s.288.

33 Hanefi, Hasan, "Hem Krallıklar Hem Askerî Rejimler İslâmî Değil", Mustafa Karaalioglu ile Mülakat, *Yeni Şafak*, 19 Şubat 2002. Ayrıca bkz: http://www.davetci.com/d_soylesi/g_soylesi_hhanefi.htm, 15.03.2011.

34 Rubin, Barry, *Islamic-Fundamentalism-in-Egyptian-Politics*, St. Martin's Press, New York 1990, s.30-31.

35 Lia, Brynjar, *Müslüman Kardeşler'in Doğuşu: 1928-1942*, Trc. İhsan Toker, Ekin Yayınları, İstanbul 2012, s.368-369. 1942 seçimlerinde Hasan Benna ile kurucu üyelerden Abdurrahman Nasır adaylıktan seçim öncesinde hükümetle varılan anlaşma uyarınca vazgeçtiler. Beyumi, buna karşılık yeni şubeler açma ve on beş günde bir gazetelerini tekrar yayımlama izni aldıklarını ifade etmektedir. Bkz: Beyumi, İbrahim, "İhvan-ı Müslimîn", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.21, İstanbul 2002, s.581.

genel oyların %20'sini alarak 88 sandalye kazandı.³⁶ Seçmenlerin %51'inin katıldığı 2012 cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ikinci turunda ise Müslüman Kardeşler adayı %51.73 ile tarihlerindeki en yüksek oyu aldılar. Bir sene sonra, Mısır'da tarih tekerrür etti; otokratikleştiği, seküler kesimlerin taleplerini göz ardı ettiği, hukukun üstünlüğüne şeklen bağlı kaldığı ve İslamcı politikalarını devam ettirdiği gerekçesiyle, uzlaşma için verilen 48 saatlik mühletin dolmasıyla, ordu Müslüman Kardeşler yönetimine el koydu.³⁷

Burada ancak dünya sistem analizi resmin tümünün görülmesini sağlayacaktır; halk hareketleri ve devrimlerin küresel ekonomik yapılardan bağımsız ele alınacak süreçler olmadığını başta kabul ediyoruz.³⁸ Bununla birlikte, İslami hareketlerin siyasetle imtihanı iki hususu gün yüzüne çıkarmaktadır. Kendi kavramsal dünyalarıyla kitlelerin İslamcılara güvensizliği karşısında, yine kendi idealize edilmiş dünyalarıyla İslamcılarının sisteme olan yabancılığı burada çatışmanın merkezini teşkil etmektedir. İslamcılara karşı olanlar, pozitif modernleşme kuramının içinden akıl-bilim-insan merkezli bir düzeni öne çıkarırlarken; burada konumuz açısından esas meselemiz İslamcılarının sisteme olan güvensizliğidir. Yakın tarihte, Bennâ'dan itibaren (a) *gönülsüz kabul* (b) *şartlı kabul* (c) *toptan red* şeklinde İslami hareketler içinde siyaset pratiği karşısında üç temel refleks geliştirildiği söylenebilir. Gönülsüz kabul, ehveni şer ya da daha emin bir yol olmadığını düşünenlerin; şartlı kabul kendi ilkelerine göre siyaset yapanların; toptan red ise tekfircilerin genel eğilimi olarak ortaya konabilir. Seküler sistemlerde siyaset yapan bütün İslamcı partiler birinci gruba; İslam ilkelerine ters düşmeyen, hukukun İslam'ın ruhuna uygun olacağı bir anayasal rejimi kabul eden Bennâ çizgisi, yine demokratik bir sistem içinde İslam'ın hükümlerinin uygulanabileceği tezini işleyerek "theo-democracy/ilâhi cumhûr-i hükümet" fikrini ortaya atan Mevdûdî ikinci gruba; kendilerini *muvaahhid* ya da *tevhidî* olarak gören, dışarıdan ise *tekfirciler* olarak tanımlanan kendileri gibi düşünmeyen herkesi ve her şeyi küfür düzeninin bir parçası olarak yorumlama eğilimi taşıyan gruplar ise üçüncü gruba girmektedir.³⁹

Kendi aralarında çatışmalar kadar süreç içinde iç içe geçmişliklerin de yaşandığı bu kategorilerin her birinin siyaset ve sivil araçlarla bütünleşme eğilimi tabiatıyla bir birinden farklıdır. Müslüman Kardeşler'i ılımlı olmakla suçlayarak kendisinden kopan, daha çok Seyyid Kutub çizgisini devam ettiren gruplar, demokrasiyi siyasal bir sistem olarak kabul etmeyi, egemenliğin merkezine Allah'ı değil insanı yerleştirdiği için, küfür olarak yorumlamaktadırlar. Mısır İslâmî Cihad üyeleri, Usame Bin Ladin sonrası el-Kaide lideri olan Eyemen el-Zevahiri, Londra'daki Finsbury Camii'indeki konuşmalarıyla ün yapan Ebu Hamza el-Mısri, cihad yanlısı fikirleriyle tanınan Ebu Muhammed el-Makdisi bu çizginin dikkat çeken örnekleridir. Köken olarak bu kategorinin dışında Vahhabi bir kültürden gelen Bin

36 Rubin, Barry, *Islamic-Fundamentalism-in-Egyptian-Politics*, s.25 ve 32-33. Avşar, Esra, *The Transformation Of The Political Ideology And The Democracy Discourse Of The Muslim Brotherhood In Egypt*, A Thesis Submitted To The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University as the Degree of Master of Science, Ankara 2008, s.80; 46-47, 60 ve 80.

37 Bkz: "Morsy out in Egypt coup", CNN, 28 June 2013; "Egyptian army suspends constitution", BBC News, 3 July 2013; <http://www.hurriyet.com.tr/planet/23646462.asp>; <http://www.trthaber.com/haber/gundem/misirda-askeri-darbe-92072.html>

38 Aydınalp, Halil, *Yüksek Din Öğretimi ve Dini Köktencilik*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2012, s.85-93.

39 Benna, Hasan, *Hayatı ve Risaleleri*, Trc. Ramazan Nazlı, Arslan Yayınları, İstanbul 1980, s.250, 252; Mevdudî, Ebu'l'Ala, *İslam'da Hükümet*, Trc. Ali Genceli, Hilal Yayınları, Ankara 1971, s.14vd; Mevdudî, Ebu'l'Ala, *İslam'da Devlet Nizamı*, Hilal Yayınları, Ankara 1967, s.22vd.

Ladin'i de burada hatırlamak gerekir. Zevahiri, demokrasiyi “insanların ilahlaştırıldığı” bir sistem olarak yorumlarken, el-Mısri ise “düşünce ve kararlarını oy vermek suretiyle Allah'ın düşünce ve kararları üzerine koyan bir grup insanın haklarını savunması, gerçekte ise açıkça ve yüksek sesle kendi ilahlığını ilan etmek” şeklinde düşünmektedir. El-Makdisi de, çok net bir biçimde, “demokrasi açık bir şirk, Allah'ın uyardığı bir çeşit küfürdür” ifadelerini kullanmaktadır.⁴⁰ ABD işgali sonrası, Irak'ta demokratik çözüm önerileriyle ortaya çıkanları hedef alan Bin Ladin, bu senaryonun geçmişte Mısır, Ürdün ve Filistin'de de oynandığını, bunların Allah'ın kanunlarını ve cihadı terk ederek “cahiliye dini” olan demokrasinin peşinden gittiklerini; ancak Allah'ın kanunlarına göre işleyecek bir İslâmî hükümet kurulana kadar cihadın devam ettirilmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁴¹

Demokratik ve sivil araçları kabul ve reddi iki uç olarak kabul edersek, toptan reddedenlerin Allah'a ait nihâi ve kozmik egemenliği, aynı zamanda, bütünüyle beşeri bir hâkimiyet şeklinde yorumladıklarını söyleyebiliriz. Bu manada, tekfirciliğin iki temel vasfı ortaya çıkmaktadır: Öncelikle hüküm koyma ve kanun çıkartma vasfı ulûhiyetin bir parçası olarak yorumlanmaktadır. Buradan ikinci istidlale varan tekfirciler, kanun koyana yönelik itaati de itaat edilene ibadet şeklinde yorumlamaktadırlar.⁴² Bu noktadan sonra hüküm açıktır: “Yeryüzünün neresinde olursa olsun -ki bugün yeryüzünün tamamı böyledir- insanların sevk ve idaresi için meclislerde ve parlamentolarda, Allah'ın indirdiği hükümler bir kenara bırakılıp, yerine beşer ürünü lanetli kanun ve yasalar getiriliyorsa, bu yapılan fiil ayan beyan küfürdür ve böyle bir eylem içerisinde olanlar da ayan beyan kâfirdirler”. Bu konuda oldukça kesin ve keskin açıklamalarda bulunan Gezenler, bu kimselerin kâfirliğinde tereddüt edilemeyeceğini, zira bunların Allah'ın ilahlığına tecavüz ettiklerini, “böyle kimselerin küfründen, mürtetliğinden ancak kiblesi beşeri parlamentolar olan, tevhid ilminden yoksun kimseler ve bunların kandırdıkları cahillerin şüphe edeceğini” ifade etmektedir.⁴³

Şartlı ya da gönülsüz, siyaset pratiğini kabul edenler açısından meselelerden biri, yukarıda temas edildiği gibi, pozitivist modernleşme kuramıyla yaşanan uyumsuzluktur. Diğer problem “ilâhi nizamla” ilgilidir. Bu nizam nedir, nasıl kurulur, neye göre işler, ilahi nizamın şekil ve mahiyeti üzerinde yaşanan fikri karmaşa yanında izlenecek çağdaş somut bir model üzerinde de mutabakat yoktur. İran mı, Suudi Arabistan mı, Sudan mı, Afganistan mı, Malezya mı modeldir yoksa Açe özerk bölgesindeki uygulamalar veyahut İşid'in düzen anlayışı mı bu nizamı temsil etmektedir? Dolayısıyla hem teori hem de uygulama açısından zihinlerin net olmadığı söylenebilir. Siyasetle uyum arayışı içinde olanların, Müslüman Kardeşler gibi global hareketler dikkate alındığında, genel olarak, tabandan tavana toplumu yenilemek,

40 Aydınalp, Halil, *Yüksek Din Öğretimi ve Dini Köktencilik*, s.69.

41 Bin Ladin, Usame, “Quagmires of the Tigres and Euphrates”, *Messages to the World-the Statements of Osama Bin Ladin*, Trans. James Howarth, Verso, New York 2005, s.209.

42 Aydınalp, Halil, “Kural Dışı Dini Bir Yönelim Olarak Çağdaş Tekfir İdeolojisini Anlamak”, s.20

43 Halil Aydınalp, “Kural Dışı Dini Bir Yönelim Olarak Çağdaş Tekfir İdeolojisini Anlamak”, s.24. Murat Gezenler örneğinde tekfircilerin hâkimiyetle ilgili temel yaklaşımlarını beş maddede özetlemek mümkündür. Buna göre (1) kanun koyma yetkisi sadece Allah'a hasır ve ilahlığın temel özelliklerindedir. (2) Teşri yetkisi Allah'a ait olduğu için insanlar arasında hükmeden hâkimlerin Allah'ın indirdiğine göre hükmetmesi gerekir. (3) İman iddiasının en temel gereklerinden birisi Allah'ın indirdikleriyle muhakeme olunmaktır. (4) Allah'ın yanında beşeri yasalar ihdas tağutlara düşmanlık beslemek vaciptir. Son olarak, (5) Allah'ın şeriatına muhalif hususlarda tağutlara itaat etmek onlara yönelik ibadet olması hasebiyle kişinin üzerinden İslam vasfını kaldırmaktadır. Aydınalp, Halil, “Bir Karşıt Kültür Unsuru Olarak Çağdaş Tekfircilerin Türkiye'de Dini Hayata Bakışı ve Anlamaları”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, C.7, S.14, Temmuz-Aralık 2013, s.20.

tavandan tabada doğrudan da devleti değiştirmek şeklinde ikili bir strateji içinde hareket ettikleri ileri sürülebilir. Modernleşmeyle yapısal uyumsuzluk ve farklılaşmalar tedrici biçimde bir anlamda yolda çözümlenerek ilerlenecektir.

Fakat yolda çözümlenirken fikri farklılaşma ve çözümlenin de beraberinde geldiği söylenebilir. Müslüman Kardeşler'in 1940'ların başlarındaki siyasi söylemleri ile günümüzdeki söylemleri karşılaştırıldığında bu farklılaşma alenen görülebilmektedir. 1938 sonrası dönemde daha fazla siyasetin içinde olan Bennâ, bu tarihlerden sonra mevcut siyasi hareketleri şiddetli bir biçimde tenkit etmiştir. "Müslüman Kardeşler beşeri kanunlara asla razı olmazlar. Bunları kaldırıp yerlerine adaletli ve faziletli olan İslam şeriatını getirmek için her yola başvurup bütün güçlerini sarf edeceklerdir. Bunu bütün dünya insanları bilsinler" diyen⁴⁴ Bennâ'nın sert sayılabilecek bu söylemi, diğer ifadelerine bakıldığında, yine de Bennâ için genel ve kesin bir hedef değil; bir ideal ve özlemin ifadesi olarak yorumlanabilir. Zira kendisi anayasal sistemi bütünüyle kaldırmaktan ziyade; onu siyasi, idari, hukuki, içtimai, ilmi ve iktisadi bakımdan ıslah etmeyi öne çıkaran bir üslup kullanmaktadır.⁴⁵

Aslında hiçbir zaman resmi bir siyaset şekli olarak benimsememelerine ve temsili siyasi sisteme bağlı kalmalarına rağmen, dönemin şartları içinde, siyasete ve topluma bakışlarını yansıtan görüşleri üzerinde durulacak olursa, hareket ahlaken ve zihnen münasip Mısırlıların danışmanlığında "âdil bir müstebit" ile yönetimi değiştirme çağrısında bulunmuştur.⁴⁶ Bağımsızlık ve reformun ancak bu tarz bir bütünsellikle gerçekleştirilebileceği, partisiz teknokrat ve bürokratlardan müteşekkil bir milli organ yönetimini savunmaları bir diğer örnektir. Lia'nın ifadesiyle demokrasiyi kötü işleyen bir siyasi sistemin reddi olarak algulamaları yine dikkate değerdir.⁴⁷ Günümüzde ise kendilerine bağlı Özgürlük ve Adalet (9 Ağustos 2014'de resmi olarak kapatıldı, fakat faaliyetlerini bütünüyle sonlandırmadı)⁴⁸ isminde siyasi partileri bulunan Müslüman Kardeşler'in, şeri anayasal sistem vurguları devam etmekle birlikte, açıkça parlamenter sistemi benimseyen, diyaloga açık, şiddete karşı, daha çoğulcu bir yapı sergilediği görülmektedir.⁴⁹

Müslüman Kardeşler de dâhil, diyalog ve çoğulculuk söylemlerine rağmen, siyasi bütünleşme konusunda, genel olarak İslami hareketlerin içinden çıkamadıkları problemlerin başında, beşerî kaynaklı oldukları için modern ulus devletleri içselleştirmek olmuştur.

44 Benna, Hasan, *Hayatı ve Risaleleri*, s.250 ve 252.

45 A.g.e., s.153-157. Bu ıslah çabalarından bazı çarpıcı misaller vermek gerekirse, mesela, siyasi ve idari sahada Benna hukukun bütün dallarında İslam'a uygun olacak şekilde değişiklik yapılması, devletin bütün işlerinin İslam terasıyle tartılması, çalışma saatlerinin namaz saatlerine göre ayarlanması, orduda cihad ruhunun diri tutulması gibi önerilerde bulunmaktır. Yine zekâtın şeriata uygun devlet eliyle toplanması ve faizin yasaklanması Benna'nın iktisadi sahada; adabı muâşerete riayetinin kanuni müeyyideye tabi tutulması, karma eğitime mani olunması, nefsi arzuları kamçılayan ve fesat tohumları saçan kitap ve şarkılara sansür uygulanması ise içtimai sahadaki dikkat çeken tavsiyelerindendir. A.g.e., s.193-196.

46 Lia, Brynjar, *Müslüman Kardeşler'in Doğuşu: 1928-1942*, s.272.

47 Mitchell, Richard P., *The Society of the Muslim Brothers*, Oxford University Press, London 1969, s.260; Lia, Brynjar, *Müslüman Kardeşler'in Doğuşu: 1928-1942*, s.273-274.

48 Bkz: <http://ikhwanweb.com/article.php?id=31741>, 07 Ocak 2015.

49 Muhammed Me'mun el-Hudeybi, "The Principles of The Muslim Brotherhood" <http://www.ikhwanweb.com/article.php?id=813>, 07 Ocak 2015; Halid Selam, "Comparing Three Muslim Brotherhoods: Syria, Jordan and Egypt", <http://www.ikhwanweb.com/article.php?id=1168>, 07 Ocak 2015. Bununla birlikte, devrik cumhurbaşkanı Muhammed Mursi'nin idam kararının onanması İslami hareketleri yine tepki-baskı-tepki girdabının içine çekecek gibi gözükmektedir. Seçilmiş bir cumhurbaşkanının asılması tepkiselliği artıracaktır. <http://www.trthaber.com/haber/dunya/mursinin-idami-demokrasinin-idamidir-190515.html>, 01.07.2015.

Demokrasi, laiklik ve milli devlet şeklinde tezahür eden modern siyasal pratik dikkate alındığında, İslami hareketler, demokrasi ve milli devlet anlayışını belirli oranlarda yorumlamak, hatta bazı durumlarda kabul etmekle birlikte; dinle devleti yapısal olarak birbirinden ayıran laiklik ilkesi ve bu anlayışın sosyal yansıması olan sekülerizmle derinden bir çatışma içindedir. Burada egemenlik, hiçbir şart altında bir kişiye, gruba ya da daha radikal örneklerde halkın kendisine verilmeyerek, sadece Allah'a hasredilmekte ve Allah'ın otoritesi dışında bütün otoriteler batıl ilan edilmektedir.⁵⁰

Ulus-devlet ve laiklikle olan doku uyumsuzluğu, müstakil bir araştırmanın konusu olabilecek evsafa sahip olmakla birlikte, burada şu hususiyetlere dikkat çekilebilir: Öncelikle İslami hareketler ve siyasal İslamcılar zaten fonksiyonel bir ulus devlet sistemi oluşturmada ortaya çıkan boşlukları değerlendirmiş; yerleşik kurumsal yapıların, özellikle katı laiklik uygulamalarıyla, kendi ellerine sunduğu politik imkânlardan hareketle alternatif söylemler oluşturmuştur.⁵¹ Bu konuda hareketlerin fikriyatına zarar verecek bir uyum ve yumuşama ancak denge arayışı, manevra kabiliyetini artırma, devlet eliyle güçlenme gibi stratejik tercihlerle açıklanabilir. İkinci olarak, özellikle teorik olarak vatan sevgisi, pratik olarak anti emperyal duruş, İslami hareketlerin özellikle siyasal İslamcılığa kaymış kanatlarında, milli bir söylemin kendi yerini bulmasını sağlamaktadır. Fakat buradaki yapısal sorun, coğrafyayla mukayyet bir ulusçuluk Müslümanlar arasındaki bütünlüğe karşı tehdit olarak algılanmakta; toprak, kültür ve hukuka dayalı vatandaşlık; toprağı, kültürü ve hukuku tâli hale getiren inanç ve kardeşlik duygusuna dayalı ümmet anlayışıyla yer değiştirmektedir. Mensubiyet ve kaynaşma duygusunun ötesinde ümmetçilik politik anlamları olan bir ideoloji haline geldiğinde ve tarih kendi koşulları içinde yeni şartlar üretirken, imparatorluk dönemi devlet anlayışı bugüne taşındığında milli devlet kendiliğinden anlamını yitirmektedir.⁵²

Sonuç

Çağdaş kural dışı tekfircilik, bütün değişkenlerin bağımlı olabildiği çoğul, fakat dengeli bir yaklaşımla kavranabilecek karmaşık bir tezahürdür. Öne sürülen model çerçevesinde bir biriyle irtibatlı üç makaleden oluşan araştırmamız bu karmaşıklığı tasvir ve açıklama gayretinin bir ürünüdür. İlk makalede detaylandırıldığı gibi, tekfirciliğin temelinde bir algı ve inanma düzeyi olarak yorumun yattığı görülmektedir. Bu algı ve inanma düzeyini meydana getiren yorumlama biçimi ise *içerden* ve *dışardan* birbirini tetikleyen faktörlerin etkisi altında şekillenmektedir. Tekfirciliği açıklayan *içerden* faktörler birinci makalede ele alındığı için burada *dışarıdan* faktörlerle ilgili sonuçlara yer verilecektir.

50 Aydınalp, Halil, *Yüksek Din Öğretimi ve Dini Köktencilik*, s.55. Burada Allah'ın kozmik ontolojik hâkimiyeti ile siyasal hâkimiyet birbirine karıştırılmaktadır. Devletleri insanlar yönetecektir, yöneten insanların hangi ilkelere göre nasıl yönettiği tartışma konusu olabilir; ancak ilahi otorite denilen şey beşer elinde gerçekleşecek, beşerin egemenliği de bu anlayışa göre her zaman problem meydana getirmektedir.

51 Dekmejian, R. Hrair, *Islam in Revolution*, New York: Syracuse University Press, 1985, s.80. Bu konuda değerlendirmeler için bkz: İldeniz, Selin, *The Relationship Between The Egyptian State And The Muslim Brotherhood From 1952 To 1970*, A Thesis Submitted To The Graduate School Of Social Sciences Of Middle East Technical University in Middle East Studies, Ankara 2012, s.28.

52 Mitchell, Richard P., *The Society of the Muslim Brothers*, s.265; Ayrıca krş: İldeniz, Selin, *The Relationship Between The Egyptian State And The Muslim Brotherhood From 1952 To 1970*, A Thesis Submitted To The Graduate School Of Social Sciences Of Middle East Technical University in Middle East Studies, Ankara 2012, s.38.

Kazananı tarih belirlemektedir. Takriben son üç asırdır İslam dünyası genel olarak kendi kültürel kaynaklarının dışındaki dünyanın etkisi altına girmiştir. İşgal ve iç savaşların içinden gelen pek çok İslam ülkesi, önce hür olabilmeyi mücadelesini verirken, ne kendi zamanının ruhunu, ne de var olan modern zamanın kazanımlarını tam manasıyla yakalayabilmektedir. Karşılıklı bağımlılığın kuralları içinde bile olsa, önce bağımsızlık, sonra adalet dağıtan işlevsel bir otorite ve devlet sistemi tesis etmeden Müslümanların problemlerini çözebilmesi muhal görünmektedir. Otorite-güven ve otorite-adalet dengesi sağlanmadan ileri sürülecek çözümler potansiyel olarak yeni çatışma riskleri barındırmaktadır. Gelişme bu anlamda bir düzen meselesidir. Dolayısıyla Müslüman toplumlar işleyen bir otorite etrafında, bir taraftan refahı tabana yayarak orta tabakalaşmayı sağlayarak, diğer taraftan buna uygun bir zihniyet değişimini peyder pey gerçekleştirerek ancak marjlarda gezinen insanları sistemin içine çekebilir. Aksi takdirde, otorite boşlukları ve çatışmalar radikalizmi, radikalizm ise tekfirciliği tırmandırmaya devam edecektir. Katı ideolojik karşıtlıkların dışında, ortak akla hitap eden bir adalet ve doğru arayışı içinde, Müslümanlar, Müslüman kalarak gelişebilecek kavramlar, araçlar ve modeller üretmek durumundadır. Daha iyisini yapamadığı veya üretmediği müddetçe dışarıda üretilmiş ve denenmiş kavram, ürün ve modeller yapısal olarak Müslümanlara şekil vermeye devam edecektir. Kavram ve model üretme konusunda açılacak özgünlük ve otantiklik tartışmalarının bir noktası da kuvvetle muhtemel yine “dışlayıcı” ve “şeytanlaştırıcı” bir argüman olarak tekfircilik olacaktır. İslam dünyasında daralma ve çatışmalar arttıkça otoritesizlikten beslenen tekfirciliğin “sert” bir alternatif haline geldiği; barışın sağlandığı, fakat model tercihleriyle derinleşen modernleşmenin kendisinin kriz haline geldiği durumlarda, daha uçta olmakla birlikte, “sivirmeye” çalışan tekfirciliğin yine gündemdeki yerini koruduğu söylenebilir. Bu çizgide devam edilirse, işleyen bir düzen ve modele sahip olduğunda ise, tekfirciliğin neredeyse fark edilmeyecek kadar “silik” bir karşı kültür alanı haline geleceği ileri sürülebilir. Buradan çıkan sonuç, makro sosyolojik açıdan, İslam dünyasında tekfirciliği besleyen her ülkenin kendi tarihi ve toplumsal koşulları altında asli niteliğini kazanan kendi “bataklığıdır.” Kural dışı tekfircilik modelinin birinci makalede ele alınan ilk bölümüne vurguyla, burada, “bataklığı” kurutacak sistem ve düzenle ilgili, çoğu zaman da *reel politik* olan siyasal gerçekleri görmeden, metin-yorum-ideoloji, hatta sadece tarih ekseninde yapılacak tekfircilik tahlillerinin kadük ve akım kalacağı söylenebilir. Dışarıdan ve içeriden dinamikler dengeli bir bağımlılık içinde değerlendirildiğinde, neticede hangi faktörün ne kadar etkili olduğunu, gözlem altına alınan tekfirciliğin hususi şartları belirleyecektir. Bölge, örgüt, hareket, ideolog, ilişki biçimi, sosyal profil, konjonktür, siyasi imkan ve manevra kabiliyetleri, burada, her bir tekfir davranışının gerçek hususiyetini belirleyecek temel dinamiklerdir.

Bu akâmeti kader olmaktan çıkaracak, modernleşme krizinin negatif artçılarını da düzenleyecek ana mekanizmalardan birisi siyasal bütünleşme sorununun hallidir. Bu manada, genel bir siyasal yumuşama, tartışma ve sorgulama kültürünün yerleşmesi, alternatiflerin hayat bulacağı kadar hürriyet ortamına sahip olma, sivil siyaset araçlarının geliştirilmesi, ilkeli bir liyakat sisteminin benimsenmesi, belki de en önemlisi hukukun bağlayıcı, adaletin kapsayıcı, siyasi erkin toparlayıcı hale gelmesi elzem gözükmektedir. Bir kez daha vurgulayalım, bütün bu süreçlerin işleyebilmesi; adalet, hukuk ve saygı toplumu haline gelebilmek kültürel olarak orta tabakalaşmanın artması, ekonomik olarak sınıfsal keskinliklerin azalmasıyla yakından ilgilidir. Dolayısıyla çözümü de önce buralarda

aramak gerekmektedir; meselenin sadece totalitarizm-çoğulculuk, aktif-pasif laiklik ya da ilerencilik-gericilik karşıtlığına indirgenmesi çok daha somut sosyal gerçekliklerin yeterince görülmemesine yol açabilir. Vakıa insanların geneli eğitim, sağlık ve ekonomik olarak iyi olduklarında, bazen sadece iyi olduklarına inandıklarında bile, düzen ve sistemle ilgili tartışmalar yapmamakta; hatta kötü dahi olsa düzenin devamından yana tavır geliştirmektedir. Sistemin işleyişinde adalet ve hukuk baskınsa, düzenin işlediği, siyasi kanalların açık olduğu, sivil toplumun var olduğu bir ortamda insanlar bir arada yaşamayı da öğrenmektedirler. Dolayısıyla, sadece tekfirciliğin değil, her türlü radikalizmin panzehrini buralarda aramak yerinde olacaktır.

Kaynaklar

- Amineh, Mehdi Parvizi and Houweling, Henk, “IR-Theory and Transformation in the Greater Middle East: The Role of the United States”, *The Greater Middle East in Global Politics : Social Science Perspectives on the Changing Geography of the World Politics*, Edit. Mehdi Parvizi Amineh, Brill, Leiden 2007.
- Amineh, Mehdi Parvizi, “Introduction: Theoretical and Methodological Approaches to the Study of the Greater Middle East”, *The Greater Middle East in Global Politics : Social Science Perspectives on the Changing Geography of the World Politics*, Edit. Mehdi Parvizi Amineh, Brill, Leiden 2007.
- Armstrong, Karen, *The Battle for God: A History of Fundamentalism*, The Random House Publishing, New York 2001.
- Avşar, Esra, *The Transformation Of The Political Ideology And The Democracy Discourse Of The Muslim Brotherhood In Egypt*, A Thesis Submitted to The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University as the Degree of Master of Science, Ankara 2008.
- Aydınalp, Halil, “Birlikte Yaşama Hukukunun Sosyolojik Temelleri” , *DİB Kutlu Doğum Haftası Sempozyumu: Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama Hukuku*, 17-19 Nisan 2015-Mardin, Türkiye.
- Aydınalp, Halil, “Bir Karşıt Kültür Unsuru Olarak Çağdaş Tekfircilerin Türkiye’de Dini Hayata Bakışı ve Anlamları”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, C.7, S.14, Temmuz-Aralık 2013.
- Aydınalp, Halil, “Çağdaş Kural Dışı Tekfirciliğin Yapısal Unsurları Üzerine Bir Model Denemesi-I”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 49, Sayı 49, Aralık 2015. DOI 10.15370/muifd.33706.
- Aydınalp, Halil, “Kural Dışı Dini Bir Yönelim Olarak Çağdaş Tekfir İdeolojisini Anlamak”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.46, C.1, Nisan 2014.
- Aydınalp, Halil, *Yüksek Din Öğretimi ve Dini Kötencilik*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2012.
- Aydınalp, Halil, “İntihar Eylemcisinin Sosyal Kimliği: Filistinli İlk Kadın Eylemci Vefa İdris”, *Toplum Bilimleri Dergisi*. Sayı 1-3. Cilt 1-6, 2009.

- Aydinalp, Halil, "İntihar Eylemlerinde Dinin Anlamı ve Sınırları", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.2, C.37, 2009.
- Barkey, Henri J., "Ortadoğu`da Sınırlar Değişecek", *Tarih, Siyaset ve Ekonomi Platformu*, <http://tasep.org/default.asp?s=yd&id=440#.Vb4DBvOqpHw>, 01.08.2015.
- Barkey, Henri J., "Ortadoğu`da Sınırlar Değişecek", *Tarih, Siyaset ve Ekonomi Platformu*, <http://tasep.org/default.asp?s=yd&id=440#.Vb4DBvOqpHw>, 01.08.2015.
- BBC News, "Egyptian army suspends constitution", 3 July 2013.
- Benna, Hasan, *Hayatı ve Risaleleri*, Trc. Ramazan Nazlı, Arslan Yayınları, İstanbul 1980.
- Beyumi, İbrahim, "İhvan-ı Müslimin", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.21, İstanbul 2002.
- Bin Ladin, Usame, "Quagmires of the Tigres and Euphrates", *Messages to the World-the Statements of Osama Bin Ladin*, Trans. James Howarth, Verso, New York 2005.
- CNN, "Morsy out in Egypt coup", 28 June 2013.
- Coll, Steve, *Ghost Wars: The Secret History of the CIA, Afghanistan and Bin Ladin, from the Soviet Invasion to September 10, 2001*, the Penguin Press, New York 2004.
- Çelik, Halis, *Modernleşme Krizi: İdeoloji ve Ütopya Arasında Türkiye*, Orion Kitabevi, Ankara 2007, s.21 vd.; Çelik, Halis, *Korku Siyaseti ve Siyaset Korkusu*, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Dekmejian, R. Hrair, *Islam in Revolution*, New York: Syracuse University Press, 1985,
- Doraï, Mohamed Kamel, "State, Migration, And Borders' Fabric in The Middle East", *Frontiera Norte*, Vol. 26, Número Especial 3, 2014.
- Dökmeciyan, R. Hrair, *Arap Dünyasında Köktencilik*, Trc. Muhammed Karahanoğlu, İlke Yayınları, İstanbul 1992.
- Ehteshami, Anoushiravan, "Is the Middle East Democratizing?," *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 26, No. 2 (Nov., 1999).
- Eliaçık, İhsan, "Türkiye'de Siyasal İslam Düşüncesinin Kökleri", *Demokrasi Platformu*, Yıl 2, Sayı 8, Güz 2006.
- Erdem, Demirhan Fahri-Erdem, Çiğdem, "Ortadoğu'da Otoriter Rejimler: Ortadoğu Arap Topluluklarının Tarihsel, Siyasal ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerinden Bir Değerlendirme", *Akademik Orta Doğu Dergisi*, http://www.akademikortadoğu.com/belge/ortadoğu14makale/demirhan_fahri_erdem_cigdem_erdem.pdf, 01.08.1015.
- Esposito, John L. (ed.), *Political Islam: Revolution, Radicalism, or Reform*, Lynne Rienner Publishers, 1997.
- Giddens, Antony, *A Contemporary Critique of Historical Materialism*, Vol.1, London 1981.
- Goldsmith, Arthur A. , "Making the World Safe for Partial Democracy? Questioning the Premises of Democracy Promotion", *International Security*, Vol. 33, No. 2, (Fall, 2008).
- Haklai, Oded, "Authoritarianism and Islamic Movements in the Middle East: Research and Theory-Building in the Twenty-First Century" *International Studies Review*, Vol. 11, No. 1, (Mar., 2009).

- Hanefi, Hasan, “Hem Krallıklar Hem Askeri Rejimler İslâmî Değil”, Mustafa Karaalioğlu ile Mülakat, *Yeni Şafak*, 19 Şubat 2002.
- Hearn, Arthur, “Oil and the Middle East”, *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, Vol. 24, No. 1 (Jan., 1948).
- <http://ikhwanweb.com/article.php?id=31741>, 07 Ocak 2015.
- http://www.davetci.com/d_soylesi/g_soylesi_hhanefi.htm, 15.03.2011.
- <http://www.hurriyet.com.tr/planet/23646462.asp>, 11.01.2016.
- <http://www.trthaber.com/haber/gundem/misirda-askeri-darbe-92072.html>, 11.01.2016.
- Hudeybi, Muhammed Me'mun, “The Principles of The Muslim Brotherhood”, <http://www.ikhwanweb.com/article.php?id=813>, 07 Ocak 2015.
- İçli, Gönül, “Türk Modernleşme Sürecinin Günümüzdeki Yönelimi” , *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık, C.26, N.2, 2002.
- İldeniz, Selin, *The Relationship Between The Egyptian State And The Muslim Brotherhood From 1952 To 1970*, A Thesis Submitted To The Graduate School Of Social Sciences Of Middle East Technical University in Middle East Studies, Ankara 2012, s.28.
- Jones, Toby Craig , “America, Oil, and War in the Middle East”, *The Journal of American History*, Vol. 99, No. 1, Oil in American History (June 2012).
- Koca, A. Erkan, *Düzen ve Kargaşa Arasında*, Atif Yayınları, İstanbul 2015.
- Konfüçyüs, *Analektler: Devlet Yönetimi - Toplumsal Düzen - Ahlak İlkeleri - İdeal Toplum ve İnsan Hakkında*, Trc. Mahmut Azad, Arya Yayınları, İstanbul 2014.
- Levey, Zach, “Israel’s Quest for a Security Guarantee from the United States, 1954-1956”, *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 22, No. 1/2 (1995).
- Lia, Brynjar, *Müslüman Kardeşler’in Doğuşu: 1928-1942*, Trc. İhsan Toker, Ekin Yayınları, İstanbul 2012.
- Lu, Lingyu-Thies, Cameron G., “War, Rivalry, and State Building in the Middle East”, *Political Research Quarterly*, Vol. 66, No. 2 (June 2013).
- Maghraoui, Driss-Zerhouni, Saloua, “Political Normalization: The Party of Justice and Development in Morocco” *Islamist Parties and Political Normalization in the Muslim World*, Editor(s): Quinn Mecham-Julie Chernov Hwang, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania 2014.
- Mevdudi, Ebu'l A'la, *İslam'da Devlet Nizamı*, Hilal Yayınları, Ankara 1967.
- Mevdudi, Ebu'l Ala, *İslam'da Hükümet*, Trc. Ali Genceli, Hilal Yayınları, Ankara 1971.
- Mitchell, Richard P., *The Society of the Muslim Brothers*, Oxford University Press, London 1969.
- Najjar, M. Fauzi, “Islamic Fundamentalism and the Intellectuals: The Case of Nasr Hamid Abu Zayd”, *British Journal of Middle Eastern Studies*, C.27, S.2, 2000.

- Nazemroaya, Mahdi Darius, "Plans for Redrawing the Middle East: The Project for a New Middle East", <http://www.globalresearch.ca/plans-for-redrawing-the-middle-east-the-project-for-a-new-middle-east/3882>, 01.08.2015.
- Nepstad, Sharon Erickson, "Religion, Violence, and Peacemaking", *Journal for the Scientific Study of Religion*, C.43, S.3, September 2004.
- Perthes, Volker, "Points of Difference, Cases for Cooperation: European Critiques of US Middle East Policy", *Middle East Report, No. 208-US Foreign Policy in the Middle East: Critical Assessments*, (Autumn, 1998).
- Rapoport, David C., "Comparing Militant Fundamentalist Movements", *Fundamentalism and the State*, Ed. Martin E. Marty-R. Scott Appleby, Chicago 1993.
- Roy, Olivier, "The predicament of 'civil society' in Central Asia and the 'Greater Middle East'", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, Vol. 81, No. 5 (October 2005).
- Rubin, Barry, *Islamic-Fundamentalism-in-Egyptian-Politics*, St. Martin's Press, New York 1990.
- Sakin , Serdar- Deveci , Can, "Ortadoğu Kavramı ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme", http://www.historystudies.net/Makaleler/180246529_16-Serdar%20Sakin.pdf, 01.08.2015.
- Selam, Halid "Comparing Three Muslim Brotherhoods: Syria, Jordan and Egypt", <http://www.ikhwanweb.com/article.php?id=1168>, 07 Ocak 2015. <http://www.trthaber.com/haber/dunya/mursinin-idami-demokrasinin-idamidir-190515.html>, 01.07.2015.
- Shain, Yossi-Bristman, Barry, "Diaspora, Kinship and Loyalty: The Renewal of Jewish National Security", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, Vol. 78, No. 1 (Jan., 2002).
- Sørli, Mirjam E. -Gleditsch, Nils Petter - Strand, Håvard , "Why Is There so Much Conflict in the Middle East?", *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 49, No. 1 (Feb., 2005).
- Trofimov, Yaroslav, "Would New Borders Mean Less Conflict in the Middle East?" <http://www.wsj.com/articles/would-new-borders-mean-less-conflict-in-the-middle-east-1428680793>, 01.08.2015.
- Yavuz, M. Hakan, "Political Islam and the Welfare (Refah) Party in Turkey", *Comparative Politics*, Vol. 30, No. 1, (Oct., 1997).
- Yürüşen, Melih, *İnsan Doğası Sosyal Düzen Değişim*, Liberte Yayınları, İstanbul 2014.
- Zeidan, David, "A Comparative Study of Selected Themes in Christian and Islamic Fundamental Discourses", *British Journal of Middle Eastern Studies*, C.30, S.1, 2003.
- Zeidan, David, "Typical Elements of Fundamentalist Islamic and Christian Theocentric Worldviews", *Islam and Christian-Muslim Relations*, C.13, S.2, April 2002.